Veprių valsčiaus senovės bruožai

Gintautas Zabiela
Klaipėdos universitetas

Veprių valsčius yra išsidėstęs gamtiniu–geografiniu požiūriu žmogui gyventi palankioje vietoje – šalia didelės Šventõsios upės, jos santakoje su mažesne, tačiau irgi vandeninga Širvintà. Todėl nenuostabu, kad čia nuolat gyventa žmonių, tačiau senojo apgyvendinimo pėdsakų čia mažai kas ieškojo, o dar mažiau juos tyrinėjo. 1921 m. vasarą šias vietas lankė Petras Tarasenka (1892–1962), kiek vėliau tapęs žinomu Lietuvos senovės tyrinėtoju bei jos populiarintoju, o tuo metu Lietuvos armijos kapitonas. Jis paliko Sližiũ piliakalnio, Juozapãvos ir Samantoniũ akmens amžiaus gyvenviečių aprašymus, paminėjo Vẽprių dvarvietę, apylinkėse jo paties surinktus kirvelius[1]. XX a. 4 dešimtmetyje Veprių valsčiaus, kaip ir kitų Lietuvos vietų, senovės palikimą registravo Valstybės archeologijos komisija[2]. Akmens amžiaus gyvenviečių radinius Šventosios pakrantėse 4–5 dešimtmečiuose savo kolekcijai yra rinkęs akademikas istorikas Konstantinas Jablonskis (1992–1960). 1970, 1971 ir 1977 m. apylinkes žvalgė tuometinio Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos instituto archeologinė ekspedicija[3], vadovaujama Archeologijos sektoriaus vedėjo Adolfo Tautavičiaus (1925–2006). Dar galima paminėti 1976 ir 1984 m. tuometinės Lietuvos TSR kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos žvalgomąsias ekspedicijas[4], kurių pirmoji aiškinosi saugomų archeologijos paminklų buvimo vietą, antroji – nustatinėjo jų teritorijas, tačiau kadangi šių ekspedicijų ataskaitos liko neparengtos, Veprių apylinkių senovės pažinimui jos davė maža naudos. Pagal jų metu surinktus duomenis iš archeologijos paminklų sąrašų buvo išbrauktos tik kaimo kapinės[5]. Svarbesni yra Veprių apylinkėse atsitiktinai rasti archeologiniai radiniai. Jie kaupiami Veprių apylinkės visuomeniniame etnografijos muziejuje (toliau – VAVEM), įkurtame 1967 m. Jono Žentelio (1 pav.). Šie radiniai, nors sudarantys tik labai mažą dalelę visų muziejaus fondų, papildo mūsų žinias apie šio krašto praeitį.

Archeologinių tyrinėjimų Veprių apylinkėse iki šiol vykdyta labai nedaug. Jų istoriją savotiškai galima pradėti beveik kurioziniu atsitikimu, nutikusiu XX a. 4 dešimtmetyje.

„1935 m. gegužės mėn. Žemės Tvarkymo D–to matininkas Povilas Blažys, skirstydamas į vienkiemius esantį Veprių valsčiuje Sergejuvkos kaimą, sužinojo, kad Dubių kaimo laukuose yra nežinomo asmens (piештuku parašyta kunigo“ – G. Z.) kapas. Mat, Blažys liepė darbininkams atkasti kapą, norėdamas rasti jame senienų, tačiau jokių senienų atkastame kape nerado. Iškastus

Straipsnis, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2010 12 10, „Versmės“ leidyklai įteiktas 2010 12 08, pirmą kartą paskelbta „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Vepriai“, išleistoje 2010 12 27.

[1] Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. 4–5, p. 577–579, 585–588.

[2] Duomenys išlikę Valstybės archeologijos komisijos archyve, dabar saugomame Kultūros paveldo centro archyve (toliau – KPCA) f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 203–314.

[3] Jų duomenys išlikę šių ekspedicijų ataskaitose, dabar saugomose Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje (toliau – LII RS) f. 1, nr. 302, 313 ir 654.

[4] Dakanis B. Archeologinių vietų kartografavimas, *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*, Vilnius, 2001, p. 76.

[5] *Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1993, t. 1, p. 134–136.

© VšĮ „Versmės“ leidykla, Lietuvos lokaliniai tyrimai, ISSN 2029-0799
Interneto svetainės www.llt.lt. pastaba: Šis tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2011 03 07.

1 pav. Jonas Žentelis Veprių apylinkės visuomeniniame etnografijos muziejuje (VAVEM) prie archeologijos stendo 2010 m. lapkričio 25 d. G. Zabielos nuotr.

kaulus darbininkai vėl sumetė į kapą ir jį užkasė. Paminėtas kapas yra prie kelio Ùpininkai–Vẽpriai ir ant kapo yra pastatytas kryžius. Sužinoję apie tai Dubių kaimo gyventojai padavė skundą. Pravedus kvotą paaiškėjo, kad mat. Blažys yra Valst. Archeologijos K-jos bendradarbis ir turi teisę daryti kasinėjimus. Kvota šios dienos (balandžio 24 d. – G. Z.) *nutarimu nesant nusikaltimo žymių nutraukta ir pasiųsta Veprių nuovados v–kui laikyti archyve“*[6].

1943 m. Bečių senkapį ir Samantonių akmens amžiaus gyvenvietę[7] kasinėjo Pranas Baleniūnas (1900–1965), 1985 m. tą patį Bečių senkapį[8] – šio straipsnio autorius, 1997 m. Kunigi̇̀škių akmens amžiaus gyvenvietę[9] – Džiugas Brazaitis (g. 1964 m.), 1998 m. Veprių dvarvietę[10] – Jonas Stankus (g. 1937 m.). Šiandien žinomi tik labai negausūs trupiniai nuo tos visumos (2 pav.), kuri čia dar nemaža dalimi guli žemių sluoksniuose. Tačiau tik jų pagrindu galima bandyti padaryti senosios valsčiaus praeities apžvalgą. Žinant, kad nauji tyrinėjimai dar ne kartą keis Veprių senovės įvaizdį, šiame straipsnyje vengiama daryti platesnius apibendrinimus. Toliau pateikiami duomenys yra tik bruožai praeities portretui, kurį bandyti piešti turėtų jau kitos tyrinėtojų kartos.

Žmonių gyvenimą priešistorės laikotarpiu Veprių valsčiaus ribose lėmė Šventosios upė ir kiek mažiau – į ją įtekanti Širvinta. Šios upės (ypač Šventóji) visais laikais iki pat XX a. buvo tiek pagrindinės transporto arterijos, tiek ir tam tikras žmonių pragyvenimo šaltinis (žuvis, potvynių metu patręšiamos pakrantės). Pati Šventosios upė yra ledynmečio pabaigos darinys.

[6] *KPCA*, f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 221.
[7] Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 246.
[8] Zabiela G. Bečių Pakapės tyrinėjimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*, Vilnius, 1986, p. 107–109.
[9] Brazaitis Dž. Žvalgomieji tyrinėjimai Kunigiškių akmens amžiaus gyvenvietėje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 5–7.
[10] Stankus J. Veprių senovės gyvenvietės-dvarvietės tyrinėjimai 1998 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 383–384.

© *VšĮ „Versmės“ leidykla, Lietuvos lokaliniai tyrimai, ISSN 2029-0799*

Interneto svetainės www.llt.lt. pastaba: Šis tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2011 03 07.

2 pav. Veprių apylinkių senovės palikimas: A – akmens – bronzos amžių gyvenvietės, K – akmeniniai kirveliai, P – piliakalniai, L – pilkapynai, S – senkapiai, D – dvarvietės. 1 – Apeikiškiai (K), 2 – Barboriškis (K), 3 – Bečiai (S), 4 – Dubiai (P), 5 – Gavėnonys (D), 6 – Juozapava (A, K), 7 – Kazlaučizna (L), 8 – Kelmai (K), 9 – Knyzlaukis (K), 10 – Kunigiškiai (S, M), 11 – Medinos (K), 12 – Pakalnė (S), 13 – Samantonys (A, K), 14 – Sližiai (P), 15 – Sukiniai (P), 16 – Vepriai (K, D)

Naujausioje literatūroje nurodoma, kad tai atsitiko tarp 13 000 ir 12 000 m. pr. Kr.[11] Aišku, dar turėjo prabėgti tūkstantmečiai, kol stabilizavosi upės krantai, atšilo klimatas. Tada prie Šventosios ir pasirodė pirmieji žmonės, atėję čia kažkur iš pietų ir palengva slinkę šiaurės link, įsisavindami vis naujus medžioklės plotus. Vėlyvojo paleolito (XI–X tūkstm. pr. Kr.) laikotarpio žmonių gyvenimo pėdsakų Veprių apylinkėse turime iš Samantonių. Čia Šventosios kairiajame krante ant I viršsalpinės terasos smiltyne, kurį kerta Akūnios upelis, XX a. pirmojoje pusėje – viduryje rasti 4 madleninių ir svidrinių strėlių antgaliai, vienas ilgas ir 4 trumpi gremžtukai, net 263 retušuotos nuoskalos, nemažai rėžtukų, skelčių, skaldytinių[12] (3 pav.). Pastaruoju metu vietoj Madleno kultūros daug kur, taip pat ir Samantonyse, įžiūrimi Arensburgo kultūros bruožai. Toji kultūra datuojama XI–X tūkstm. pr. Kr. pradžia. Panašiai datuojama ir Svidrų kultūra. Tik Samantonys yra bene šiauriausia Arensburgo kultūros gyvenvietė Lietuvoje[13], o Svidų

[11] Girininkas A. *Lietuvos archeologija*, t. 1. *Akmens amžius*, Vilnius, 2009, p. 28 pav. 11.

[12] Римантене Р. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис, *Советская археология*, Москва, 1960, Но. 2, с. 115–118.

[13] Girininkas A. *Lietuvos archeologija*, t. 1. *Akmens amžius*, Vilnius, 2009, p. 55 pav. 42.

kultūros gyvenviečių randama ir labiau į šiaurę. Vėlesnio akmens amžiaus laikotarpio – mezolito (IX–VI tūkstm. pr. Kr.) – laikotarpio gyvenviečių Veprių apylinkėse nežinome, tačiau iš vėlyvojo mezolito laikotarpio tuose pačiuose Samantonyse Šventosios kairiajame krante apie 1 km vienas nuo kito buvo rasti 2 raginiai kapliai su skylėmis kotui. Vienas jų saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune (toliau – VDKM), kitas buvo Medicinos institute[14]. Dabar šie kapliai skiriami Nemuno kultūrai[15], gyvavusiai maždaug 5 900–5 300 m. pr. Kr. Jie rodytų, kad tuo metu žmonės Veprių apylinkėse gyveno, tačiau jų gyvenviečių vietos tebėra neatrastos arba jau sunaikintos žmonių ar gamtos.

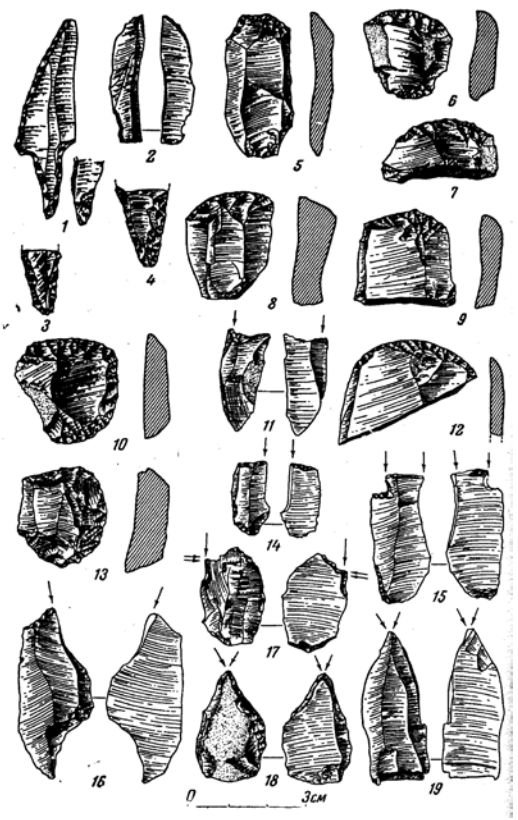

3 pav. Paleolitiniai titnaginiai dirbiniai (Римантене Р. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис, Советская археология, Москва, 1960, Нр.2, с. 116, рис. 1)

Žymiai aiškesnė yra neolito ir bronzos amžių gyvenvietė, esanti į šiaurę nuo paleolitinės gyvenvietės. Šią gyvenvietę 1921 m. aptiko P. Tarasenka, čia radęs židinį ir juodų iki 2 cm storio puodų šukių su akmenukų priemaiša masėje[16]. Radiniai (iš viso 227 vienetai) saugomi VDKM, vieta žvalgyta 1943 m. K. Jablonskio[17]. Tais pačiais metais ji buvo ir tyrinėta. Akūnios upelio kairiajame krante rastos apskritos ar ovalinės 2–6 m skersmens įvairaus dydžio akmenimis (nuo jų perdegusių trupinių iki 15 cm) grįstos aikštelės, išsidėsčiusios 5–15 m atstumu viena nuo kitos. Nors jose židinių nerasta, tačiau pačios aikštelės traktuotos kaip palapinių tipo pastatų aslų liekanos[18]. Akūnios dešiniajame krante rastos dvi tokios aikštelės, kurių viena buvo ištirta. Sprendžiant iš skelbto tyrinėjimų plano, buvo ištirtas apie 60 m^2 plotas (4 pav.). Ši aikštelė buvo užpustyta iki 60 cm storio smėlio kalvele, kurią nukasus rastas nuo kelių iki 12 cm storio degėsių sluoksnis beveik lygiu viršumi. Sluoksnyje buvo degto molio gabalėlių, kurių dauguma turėjo braukymo žymių. Po sluoksniu rastos 3 duobės, kurių viena laikoma ūkine (šiukšliaduobe), nors joje rastas tik perdegusio molio gabalas ir poros puodų šukės, kitos dvi – židiniais (jose rasta suanglėjusios medienos, tošies, perdegusio molio, akmenų). Pastato vietoje dar rastos trys

[14] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 71 (Nr. 300).
[15] Girininkas A. *Lietuvos archeologija*, t. 1. *Akmens amžius*, Vilnius, 2009, p. 101 pav. 78.
[16] Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. 4–5, p. 586.
[17] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 71 (Nr. 300).
[18] Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonyse, *LTSR architektūros klausimai*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 56.

12–20 cm skersmens 15–90 cm gylio stulpavietės. Tyrinėtos vietos kultūrinį sluoksnį bronzos amžiumi datuoja keramika bei titnaginė trumpa strėlė, mažas gremžtukas[19]. Pagal šiuos duomenis buvo padaryta pastato grafinė rekonstrukcija (5 pav.), kuri tapo pirmuoju pagal archeologijos duomenis rekonstruotu pastatu Lietuvoje. Paviršiuje buvo surinkta nemaža bronzos amžiaus titnaginių dirbinių kolekcija: trikampis strėlės antgalis, 18 strėlių antgalių su skersiniais ašmenimis, lancetiniai lapeliniai antgaliai, žeberklų ašmenėliai, gremžtukai, gramdukai. Taip pat rastos 4 akmeninių kirvelių nuolaužos, titnaginio kirvelio nuolauža, akmeninis kirvis smailėjančia pentimi, sveika ir kitos pusė akmeninės buožės, o kaimo lauke prie Šventosios – akmeninis kirvis keturkampe pentimi (visi kirviai saugomi VDKM)[20]. Surinktos lipdytos keramikos šukės storasienės (1,2–2,5 cm storio), lygiu ir nežymiai brūkšniuotu paviršiumi. Vienos šukės priklausė puodams tiesiomis sienelėmis iki 50 cm skersmens angomis, kitos – kiek profiliuotiems puodams. Pažymėtinas rutulio formos puodas 15 cm skersmens kakleliu bei taurės formos puodas 26 cm skersmens dugnu[21].

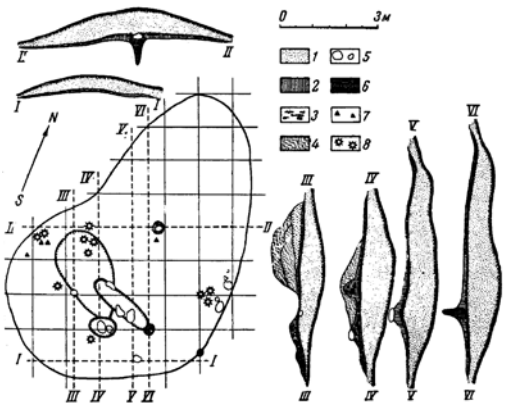

4 pav. Tyrinėto Samantonių pastato planas: 1 – smėlis, 2 – anglys ir pelenai, 3 – apdegusio molio gabalai, 4 – smėlis su anglimis, 5 – akmenys, 6 – stulpo žymės, 7 – titnagai, 8 – puodų šukės (Римантене Р. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис, Советская археология, Москва, 1960, Нр. 2, с. 119, рис. 3)

5 pav. Samantonių pastato rekonstrukcija (Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonyse, LTSR architektūros klausimai, Kaunas, 1960, t. I, p. 62, pav. 6)

Akmens ir ankstyvųjų metalų laikotarpio gyvenviečių Veprių apylinkėse prie Šventosios būta ir daugiau. Knýzlaukio kaime Šventosios saloje netoli tilto per Šventąją ties Vėpriais rastas mezolitinis ovalinis kirvelis bei netaisyklingas skaldytinis, 1942 m. pakliuvę į K. Jablonskio rinkinius[22]. Juozapavos kaime, Šventosios kairiajame krante, tuojau už Veprių tilto kairėje kelio pusėje dirvelėje rasti neolitinis trikampis antgalis, grąžtelis, retušuotos skeltės, nuoskalos. Radiniai 1942 m. taip pat pakliuvo į K. Jablonskio rinkinius[23]. Kita senosios gyvenvietės vieta Juozapavoje buvo irgi Šventosios kairiajame krante, apie 750 m nuo Veprių tilto,

[19] *Ten pat*, p. 57–58.
[20] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 176–177 (Nr. 1065).
[21] Римантене Р. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис, *Советская археология*, Москва, 1960, Нр. 2, с. 126–127.
[22] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 47 (Nr. 146).
[23] *Ten pat*, p. 40 (Nr. 95).

kalvelėje. Čia rasta bronzos amžiaus titnago skaldos ir nežymiai brūkšniuotos storasienės keramikos. P. Tarasenka 1921 m. čia buvo radęs titnaginę ylą ir šukių su *„trumpai išduobtais giliais ornamento taškais“*[24]. Radiniai 1938 ir 1942 m. pateko į K. Jablonskio rinkinius[25]. Kunigìškiuose truputį tyrinėtos dviejų senųjų gyvenviečių vietos: pirmojoje ištirtas bendras 6 m² plotas, rasti 7 radiniai ir dar 21 radinys žemės paviršiuje, antrojoje ištirtas 3 m² plotas, rasti atitinkamai 2 ir 5 radiniai[26]. Pagal aptiktus lancetinio strėlės antgalio dalį, mikrorėžtuką, rėžiklį, grandukus pirmoji gyvenvietė datuojama neolito laikotarpiu, pagal granduką, retušuotą nuoskalą, 3 skaldytinius bei nežymiai brūkšniuotą keramiką antroji gyvenvietė datuojama greičiausiai bronzos amžiumi[27].

6 pav. Akmeniniai kirviai iš Veprių apylinkių (VAVEM). G. Zabielos nuotr.

II–I tūkstantmečių pr. Kr. apgyvendinimą dalinai rodo ir akmeninių kirvių radimvietės. Tik gaila, kad šie kirviai dažniausiai neturi net tikslesnių radimviečių. Prie tokių galima skirti šiuo metu VAVEM saugomus akmeninius kirvius, į šį muziejų patekusius daugiausia iš apylinkės moksleivių (6 pav.). Laiku nepasirūpinus užfiksuoti tikslesnių jų metrikų, šiandien šie kirviai yra daugiau seniena nei dirbinys, bylojantis apie senąjį krašto apgyvendinimą. Iki 1974 m. Veprių apylinkėse rasti 7 akmeniniai kirviai: vienas netaisyklinga pentimi, 3 keturkampe pentimi, kaplio nuolauža, laivinis kovos kirvis (šie 6 saugomi VAVEM) ir kirvio keturkampe pentimi ruošinys, rastas Šventosios pakrantėje[28]. 2010 m. lapkričio 25 d. apsilankius muziejuje, jame buvo 24 akmeniniai ir vienas titnaginis kirveliai, iš kurių 2, pasak J. Žentelio, yra kilę ir Síesikų apylinkių.

Kitų Veprių apylinkėse rastų akmeninių kirvelių radimvietės žinomos bent jau kaimo tikslumu. Be jau minėtų kirvelių ar jų dalių iš Samantonių gyvenvietės, VDKM saugomi 5 akmeniniai kirveliai: keturkampe pentimi iš Barbõriškio[29], keturkampio pjūvio sveikas ir kito kirvio nuolauža iš Kelmũ[30], keturkampe pentimi ir siaurėjančia pentimi iš Medinũ[31]. Juozapavos kaime rastas titnaginis lęšio formos kirvis su skaldymo žymėmis šiuo metu saugomas LNM[32]. Dar vienas akmeninis kirvelis minimas rastas Apeikìškių kaime[33]. Aišku, tai tik nedidelė visų iki tol rastų kirvelių dalis, apie kuriuos mes,

[24] Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. 4–5, p. 585.
[25] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 40 (Nr. 95).
[26] Brazaitis Dž. Kunigiškių (Jonavõs r.) spėjamos akmens amžiaus gyvenvietės (IP 84/A) žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai, *LII RS*, f. 1, nr. 2862.
[27] Brazaitis Dž. Žvalgomieji tyrinėjimai Kunigiškių akmens amžiaus gyvenvietėje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 6–7.
[28] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 194 (Nr. 1327).
[29] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1974, t. 1, p. 110 (Nr. 89).
[30] *Ten pat*, p. 139 (Nr. 513).
[31] *ten pat*, p. 150 (Nr. 685).
[32] *Ten pat*, p. 132 (Nr. 434).
[33] *KPCA*, f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 203.

7 pav. Sližių piliakalnio pylimas iš pietryčių. Z. Baubonio nuotr.

matyt, daugiau jau nieko nebesužinosime, nes keliaudami iš rankų į rankas jie prarado savo radimviečių metrikas ir virto eilinėmis senienomis.

Apylinkių apgyvendinimo geležies amžiuje (I–XII a.) liudytojai yra 3 piliakalniai ir pilkapynas. Visi jie netyrinėti, tad jų chronologija gali būti nustatoma tik labai apytiksliai pagal jų išorinę išvaizdą.

Dubių piliakalnis, vadinamas Batarėja, įrengtas Šventosios dešiniojo kranto aukštutinės terasos kyšulyje. Aikštelė trikampė, pailga P–Š kryptimi, 15 m ilgio ir 8 m pločio Š, kur supiltas 1,7 m aukščio nuo aikštelės 13 m pločio ties pagrindu pylimas, apardytas trianguliacijos bokšto. Jo išorinis 3,6 m aukščio šlaitas leidžiasi į 1,4 m gylio, 12 m pločio griovį, už kurio kyla antras 0,5 m aukščio, 5 m pločio pylimas. Piliakalnio šlaitai statūs, 10–14 m aukščio. Piliakalnis datuojamas I tūkstm. antrąja puse – II tūkstm. pradžia.

Sližių piliakalnis įrengtas Širvintos dešiniajame krante esančiame aukštumos kyšulyje. Aikštelė trikampė, orientuota ŠV–PR kryptimi, 19 m ilgio, 20 m pločio PR krašte, kur supiltas 35 m ilgio, 1 m aukščio, 12 m pločio ties pagrindu pylimas 2,5 m aukščio išoriniu šlaitu (7 pav.). Jame Pirmojo pasaulinio karo metais pylime kasant duobes rastas storas deginto molio sluoksnis, po kuriuo buvo smėlio sluoksnis, pramaišiui su anglimis ir pelenais[34]. Pylimo vidinėje pusėje ir dabar matyti daug perdegusio molio. Piliakalnio šlaitai į upės slėnį statūs, iki 31 m aukščio. Pylimas ir aikštelė apardyti bulviarūsių, aikštelės PV dalis nugriuvusi į Širvintą. Piliakalnis datuojamas I tūkstm. antrąja puse – II tūkstm. pradžia.

Sukìnių piliakalnis, vadinamas Pilaite, įrengtas aukštumos kyšulyje, Šventosios kairiojo kranto aukštutinės terasos kampe, Žuvintės dešiniajame krante. Aikštelė ovali, pailga R–V kryptimi, 37 × 30 m dydžio. Joje rasta žiestos keramikos, akmenų grindinių. Aikštelės R krašte supiltas 3 m aukščio, 17 m pločio ties pagrindu pylimas, kurio išorinis 5,5 m aukščio šlaitas leidžiasi į 17 m pločio, 1 m gylio griovį. Piliakalnio V šlaite, 8 m žemiau aikštelės, yra 10 m pločio trikampė terasa. Šlaitai statūs, 30 m aukščio, viršutinėje 8 m aukščio dalyje statinti. Piliakalnis apardytas arimų, pylimas iškasinėtas duobėmis, kurios užpiltos 1999 m. Prieš užpilant užfiksavus duobių sieneles

[34] Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. 4–5, p. 578.

nustatyta, kad pylimas buvo supiltas mažiausiai per 2 kartus, o ankstesnis pylimas buvo 60 cm žemesnis už dabar matomą, plūktas iš molio su žvyro priemaiša[35]. Piliakalnis datuojamas II tūkstm. pradžia. Jo Š papėdėje, apie 1 ha plote yra papėdės gyvenvietė.

Kazlaučìznos kaimo ribose Slabadõs miške apie 400 m į šiaurės vakarus nuo Šventosios dešiniojo kranto apie 400 × 150 m plote išlikę apie 40 pilkapių. Jų sampilai 5–10 m skersmens, iki 1–1,2 m aukščio, apjuosti grioviais, būdingi IX–XII a.[36]

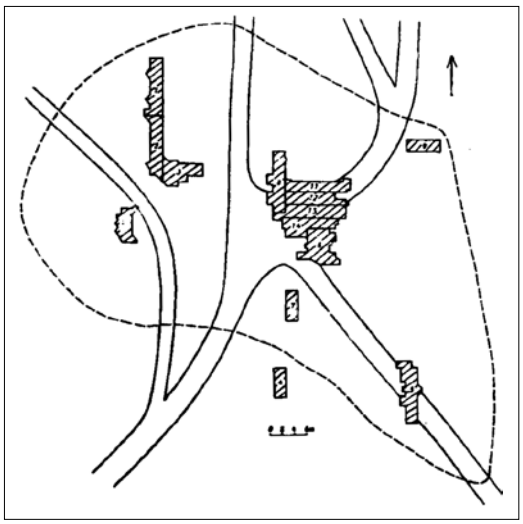

8 pav. Bečių senkapio planas su 1985 m. tyrinėtomis perkasomis (Zabiela G. Bečių senkapis, Lietuvos archeologija, Vilnius, 1995, t. 11, p. 333, pav. 6)

Iš Lietuvos valstybės kūrimosi ir kovų su kryžiuočiais laikų Veprių apylinkėse stovėjusių pilių pavadinimų nežinome, tačiau patys Vėpriai minimi 1384 m. Pagal Vygandą Marburgietį čia kryžiuočiai *„saulei tekant pakyla prieš juos kaip vyrai ir 120 iš jų* (iš 400 – G. Z.) *nukauna, vadą su 8 paima nelaisvėn ir su 200 arklių bei dideliu grobiu, nepaisydami stabmeldžių, sugrįžta“*[37]. Ši žinia, į ją gerai neįsigilinus, prieš kurį laiką paskatino Veprių pilies ieškoti Sukinių piliakalnyje, kuriame, sprendžiant pagal jo išorinę išvaizdą, galėjo stovėti to meto pilaitė[38]. Remiantis minėta Vygando Marburgiečio žinia Veprių pilis istoriografijoje nurodoma nuo XIX a. pabaigos[39], tačiau vietoje, kurioje ją norima matyti, tėra tik XVI–XVII a. dvarvietė[40] (apie ją plačiau žr. toliau). Tačiau naujausi tyrinėjimai rodo, kad Veprių atveju galima kalbėti ne apie pilį, o apie laikiną Lietuvos kariuomenės stovyklą, aptverta medžiais (lotyniškai *custodia*)[41]. Nežinant šios stovyklos vietos šiuo atveju svarbesnis tampa pats Veprių mūšio faktas.

Vienintelis žinomas viduramžių (XIII–XV a.) archeologijos objektas Veprių apylinkėje yra Bečių senkapis, tyrinėtas 1943 ir 1985 m. Šių tyrinėjimų duomenys yra išsamiai paskelbti[42], nors ir pagal to meto galimybes, tad čia juos detaliau pristatyti netikslinga. Galima tik pateikti pagrindinius šių tyrimų duomenis. Senkapyje ištirtas bendras apie 286 m² plotas (15 perkasų), aptikti 93 griautiniai kapai (vienas jų (kapas 63) trigubas), datuojami XIV a. IV ketvirčiu – XVIII a. II ketvirčiu. Pagal tyrimų duomenis nustatytas apytikslis

[35] Kraujalis R. Sukinių piliakalnio, vadinamo Pilaite, pylimo žvalgymai 1999 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 98–99.

[36] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1977, t. III, p. 52 (Nr.265); Vaitkunskienė L. Kazlaučiznos pilkapynas, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1999, t. II, p. 112.

[37] Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika,* Vilnius, 1999, p.186.

[38] Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys,* Vilnius, 1995, p. 181.

[39] Покровский Ф. В. *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильно, 1899, с. 111.

[40] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas,* Vilnius, 1975, t. II, p. 180.

[41] Baranauskas T., Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2003, t. 24, p. 66.

[42] Zabiela G. Bečių senkapis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 330–381.

9 pav. Ardomas Bečių senkapis 2010 m. lapkričio 21 d. G. Zabielos nuotr.

senkapio užimamas plotas (apie 90 × 70 m dydžio) (8 pav.), kuriame galėjo būti palaidota apie 1900 žmonių. Gaila, kad dalį šių palaidojimų suardė per senkapio teritoriją 1967 m. nutiesta kanalizacijos trasa, XX a. 9 dešimtmetyje čia įsikūrusių geologų ūkinė veikla ir tiesiog iš šios vietos nuolat imamas smėlis. Tai vyksta ir mūsų dienomis (9 pav.). Tyrinėjimų metu kaip įvairios kapų įkapės surinkti 386 dirbiniai, dar 23 aptikti kaip atsitiktiniai. Jų senkapyje aptikta ir po archeologinių tyrinėjimų kasant smėlį. XX a. paskutiniame dešimtmetyje vienoje tokių smėlio duobių J. Žentelis aptiko molinio puodo šukių, iš kurių suklijavo beveik visą puodą (saugomas VAVEM) (10 pav.). Išskirtinė Bečių senkapio savybė yra palyginti gerai išlikusios audinių liekanos kapuose (aptiktos 21 kape). Jos paskelbtos atskirai[43]. Tokį gerą audinių išlikimą, matyt, galima paaiškinti gruntinio vandens pakilimu senkapio teritorijoje apie XVI a. užtvenkus Gėležės upelį ir suformavus dabartinį Veprių ežerą. Žmonių griaučiai išliko prastai, net 84% visų kapų likę tik ilgieji galūnių, kaukolės bei pavieniai kiti kaulai. Laidota karstuose, nuo kurių išliko 103 geležinės vinys, naudotos XVI–XVII a. – 17 kapų rasta nuo vienos iki 18 vinių. Nors dauguma mirusiųjų laidoti ištiesti aukštielninki, rasti 3 kniūbsti ir 4 palaidoti ant šono mirusieji (po du ant kairės ir dešinės pusių). Kapai krikščionišku papročiu dažniausiai orientuoti galvomis į šiaurės vakarus. Tačiau įvairių įkapių buvimas (ypač XIV a. pabaigos – XV a.

10 pav. Bečių senkapyje J. Žentelio rastas puodas (VAVEM). G. Zabielos nuotr.

[43] Senvaitienė J., Vedrickienė L., Čeplinskaitė V., Urbanavičienė S. Bečių kapinyno audinių konservavimas ir tyrimas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 104–116.

11 pav. Veprių dvarvietė iš pietvakarių 2010 m. lapkričio 21 d. G. Zabielos nuotr.

kapuose) rodo buvus dar stiprias pagoniškas tradicijas. Šio laiko kapuose rasta geležinių kirvių (3), ietigalių (4), peilių, ylų, skiltuvų, diržų sagčių, akmeninių verpstukų, galąstuvų, bronzinių auskarų, žiedų, segių, apyrankių, karolių apvarų, molinių puodų ir jų šukių. Vėlesniuose, jau Naujųjų laikų (XVI–XVII a.) kapuose aptinkamos daugiausia monetos[44], žiedai, peiliai. Senkapyje rasta ir retų ar net unikalių įkapių: geležinis kovos peilis, bronzinis gulbės formos kabutis, lietuviška moneta su vyčiu ir dvigubais Gedimino stulpais[45]. Visi 1985 m. tyrinėjimų metu surasti radiniai šiuo metu saugomi Ukmergės kraštotyros muziejuje, ankstesni atsitiktiniai – VAVEM bei VDKM. Bečių senkapis yra Veprių senosios kapinės, kuriose pirmieji palaidojimai galėjo būti tie 1384 m. žuvę kariai, paskutiniai – net iš XIX a. vidurio (tuomet Vepriai tapo parapijos centru).

Tradiciškai paskutinis laikotarpis, kurio archeologinis paveldas dar tyrinėjamas, yra Naujieji laikai (XVI–XVIII a.). Nors šiuo laikotarpiu praeities pažinimas remiantis rašytiniais šaltiniais dominuoja, archeologinė medžiaga tą pažinimą papildo, ypač imant atskirus objektus. Veprių apylinkėse svarbiausias toks objektas yra Veprių dvarvietė, esanti pačiame dabartinio miestelio centre, Geležės kairiajame krante. Nuo upelio pusės ji turi stačius šlaitus ir net primena piliakalnį (apie Veprių pilį rašyta pirmiau) (11 pav.). Viršuje tai beveik lygus laukas su žole apaugusių griuvėsių kauburiais pietrytinėje dalyje, iš dalies jau užstatytas miestelio pastatais. Kaip archeologijos vertybė šiuo metu saugomas mažiau užstatytas jos plotas. Apie Veprių dvarvietę pasakojamos įvairios legendos, o joje ką nors kasant jau nuo XIX a. randama koklių bei puodų šukių. Vienas ankstesnių pasakojimų apie tokius kasinėjimus užrašytas 1925 m.

„Tame kalne mano tėvas (Radauskas – G. Z.) *1893 metuose darė kasinėjimus ir rado rūsį, kurs buvo mūrytas degtų plytų ir sugriuvusi krosnis žalių koklių. Ant tų koklių yra lotynų raidžių, bet žodžių negalima išskaityti, nes kokliai buvo kiekvienas atskirai. Dar ten rado dvi storas*

[44] Sąrašą žr. Aleksiejūnas V. Senkapių monetos, *Lietuvos archeologij a*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 18.

[45] Aleksiejūnas V., Zabiela G. Reta moneta iš Bečių senkapių, *Kultūros barai*, 1988, nr. 3, p. 66.

12 pav. Kokliai iš Veprių dvarvietės (VAVEM). G. Zabielos nuotr.

ir aukštas „kalades“, kurios buvo taip supuvusios, kad vos prie jų prisilietus, jos subyrėjo.“[46]

Vėliau dvarvietėje rasti kokliai (12 pav.), žiestos keramikos šukės bei didelė plyta su braukomis saugomi VAVEM. Sprendžiant iš jų išvaizdos (vieni su daugiaspalve glazūra, kiti vienspalviai, dažniausiai žali, arba net neglazūruoti), tai XVI a. pabaigos–XVII a. dirbiniai. 1998 m. dvarvietės šiaurės rytinėje dalyje buvo atliekami žvalgomieji tyrinėjimai siekiant nustatyti, ar šioje gyventojų daržais užimtoje vietoje yra išlikęs dvarvietės laikų kultūrinis sluoksnis. Čia iškasti 8 šurfai bendro 32 m^2 ploto, rastas iki 50 cm storio kultūrinis sluoksnis su griuvenomis[47]. Sluoksnyje rasta plytų duženų, žiestos keramikos, glazūruotų ir neglazūruotų koklių fragmentų. Radiniai datuojami XVI–XVII a.[48]

Visa tai, kas iki šiol žinoma apie Veprių dvarvietę, tėra menki fragmentai buvusios jos didybės. Nors mūsų dienas ji pasiekė ir apardyta, atlikus išsamesnius istorinius ir archeologinius tyrimus dar įmanoma atkurti Veprių dvaro, priklausiusio Kęsgailoms, Oginskiams, Šemetoms, Tyzenhauzams[49], istoriją, kuri glaudžiai susijusi ir su šalia dvaro įsikūrusio Veprių miestelio istorija. Deja, apie kitus Veprių apylinkių Naujųjų laikų archeologinius objektus žinome dar mažiau. Dar vieno dvarelio ar nemažo kaimo būta Gavėnonysė. Čia prie Šventosios upės *„buvo randama senienų, akmeninių kirvukų, akmeninių puodukų ir kt. Yra vietų, kuriose aiškiai matyti statybos likučiai, nes akmenys guli žemėje eilėmis, stačiais kampais. Akmens lyg kalkėti“*[50]. Iš Gavėnonių į VAVEM pateko žiestas indelis, rastas XX a. paskutiniame dešimtmetyje kasant duobę kryžiui. Ten pat saugomos ir žiestos XVI–XVIII a. keramikos šukės iš Slabados (šalia Veprių), liudijančios ankstesnę gyvenvietę buvus ir čia.

Paminėtina ir pora to laiko senkapių. Kunigiškių senkapyje randama žmonių kaulų, senovinių monetų, atkastas net pušinių lentų karstas[51]. Pakalnės senkapyje irgi rasta monetų bei žmonių kaulų[52]. J. Žentelis mini vietos žmonių pasakojimą, kad čia

[46] KPCA, f. 1, a. 1, nr. 68, p. 296.
[47] Stankus J. Žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Veprių senovės gyvenvietėje-dvarvietėje (AR 2102) Ukmergės raj. 1998 m. ataskaita, *LII RS*, f. 1, nr. 3055.
[48] Stankus J. Veprių senovės gyvenvietės–dvarvietės tyrinėjimai 1998 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 384.
[49] *Lietuvos dvarai*, Vilnius, 2010, p. 452.
[50] KPCA, f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 222.
[51] KPCA, f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 237.
[52] *Ten pat,* p. 242.

karo metais buvo vykdyti kasinėjimai. P. Baleniūnas nurodo, kad tokie kasinėjimai buvo vykdyti Užùšiliuose dviejose vietose: „*Česiūno kalne ir Zarecko sklype, kur atkasti 7 istorinių laikų pradžios kapai.*“[53] Tokie senkapiai yra buvusios kaimų kapinaitės, datuojamos XVI–XVII a. Nuo XVIII a. tokių kapinių žinome ir daugiau, tačiau jos archeologiniu požiūriu jau yra nebeįdomios, nes prie palaidojimų paprastai nebūna įkapių arba jos yra mirusiojo drabužių dalis. Vieno tokio kapo kasinėjimai paminėti straipsnio pradžioje. Neretai šių XVIII–XIX a. kapinių vietos šiandien jau yra užmirštos, ir tik kasant žemę randama žmonių kaulų, kaip kad Sližių senkapio atveju[54]. Pagarba išėjusioms praeities kartoms skatina tokias vietas palikti ramybėje.

Veprių apylinkės senojo palikimo apžvalga būtų neišsami nepaminėjus dar vienos jos dalies – sakralinių-mitologinių objektų, susijusių su ikikrikščioniškais tikėjimais ir tik laikui bėgant transformuotais krikščionybės. Tai labai įvairūs objektai (akmenys, kalvos, vandens telkinių dalys, net medžiai)[55], dažnai apipinti įvairiais pasakojimais arba išsiskiriantys gamtoje kažkuo neįprastu ir taip patraukiantys žmonių dėmesį. Archeologai juos retai tyrinėja, o ir tokių tyrinėjimų rezultatai būna labai menki, nes su žmonių dvasinio gyvenimo dalykais susiję reikalai beveik neatsispindi žemės sluoksniuose ar radiniuose. Veprių apylinkėje prie jų skiriami jau sunaikintas Veprių akmuo bei jo aplinka[56], Bečių akmuo su pėda[57] ir Rizgoniũ Kaũkakalnis.

Veprių valsčiaus senovės palikimas iki šiol tebėra menkai pažįstamas. Dar daug praėjusių amžių žmonių gyvenimo pėdsakų archeologų yra nerasta, kai kas gal jau ir sunaikinta. Tačiau ir pagal turimus duomenis Vepriai iškyla kaip nuolatinė žmonių gyvenamoji vieta kone nuo žmonių pasirodymo šiuose kraštuose. Visais laikais žmonės glaudėsi prie Šventosios arba arti jos, tad jos pakrantės ir yra ta perspektyviausia naujų atradimų vieta. Svarbu, kad šie atradimai taptų visuomenės, o ne vieno žmogaus savastimi. O jau žinomus archeologijos paveldo objektus reikia saugoti, nes jie laikui bėgant nyksta, o atkurti jų neįmanoma.

Išvados

Seniausias Veprių apylinkių apgyvendinimas pradėtas tyrinėti XX a. 3-iajame dešimtmetyje, tačiau iki dabar jis yra menkai pažįstamas ir ištirtas. Daugiau ištirti tik paskiri objektai – Samantonių bronzos amžiaus gyvenvietė ar Bečių senkapis.

Ankstyviausi žmonių gyvenimo pėdsakai yra iš paleolito pabaigos (XI–X tūkstm. pr. Kr.). Samantonyse buvusi jų gyvenvietė priskiriama Arensburgo ir Svidrų kultūroms.

Bronzos amžiaus (II–I tūkstm. pr. Kr. vidurys) apgyvendinimo liekanos Veprių apylinkėse yra geriau pažįstamos, nes 1943 m. Samantonyse vyko tyrinėjimai, kurių metu buvo ištirta pastato vieta, surinkta nemažai titnaginių radinių bei keramikos. Šiam laikotarpiui priskiriama ir dalis akmeninių kirvių.

Geležies amžiaus (I–XII a.) apgyvendinimo liudytojai yra trys piliakal-

[53] Vytauto Didžiojo karo muziejaus Kaune archyvas.
[54] KPCA, f. 1, ap. 1, nr. 68, p. 253–262.
[55] Vaitkevičius V. *Alkai. Baltų šventviečių studija*, Vilnius, 2003, p. 27–180
[56] Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės, Aukštaitija,* Vilnius, 2006, p. 185–186.
[57] *Ten pat*, p. 152–153.

niai (Dubių, Sližių ir Sukinių) bei Kazlaučiznos pilkapynas. Visi jie yra netyrinėti, pažįstami tik pagal išorinius požymius.

Valstybės laikotarpiu iš archeologinių objektų plačiausiai yra tyrinėtas XIV a. pabaigos–XVIII a. Bečių senkapis; jame 1943 ir 1985 m. ištirti 93 griautiniai kapai. Šį senkapį galima tapatinti su senosiomis Veprių kapinėmis. Kiti šio laikotarpio archeologijos paveldo objektai mažai tyrinėti (Veprių dvarvietė) ar jų tyrinėjimų medžiaga neišlikusi (Užušilių senkapiai).

Visą priešistorinę ir net žymią istorinės epochos dalį (iki XVII a.) pagrindinis gamtinis darinys, prie kurio glaudėsi žmonių gyvenvietės, buvo Šventosios upė. Prie jos reikėtų ieškoti ir dar nežinomų archeologijos vertybių.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Vepriai“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Venantas Mačiekus*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai, tam skirtuose šio leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis (sk. Straipsnių santraukos, Summaries).
2. Žinios apie autorių (sk. Apie autorius).

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).